

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ІМЕННИКАХ-ЮКСТАПОЗИТАХ

Радомська Людмила Анатоліївна

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри мовознавства

Вінницький національний технічний університет

м. Вінниця, Україна

Дослідження парадигматичних відношень у лексиці активізувало увагу семасіологів ще з ХІХ століття і не втрачає актуальності й донині. У сучасному мовознавстві парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі мови визначають як «відношення між словами на основі спільності або протилежності їхніх значень» [1, с. 210]. До них зараховують відношення значеннєвої подібності (синонімію), значеннєвого протиставлення (антонімію), значеннєвого включення (гіпонімію), відношення супідрядності і партитивності [1, с. 210]. З іншого боку, об'єктом дослідження постають і юкстапозити – результат одного з активних способів творення компактних за структурою і водночас високоінформативних, семантично містких лексичних одиниць.

Мета роботи полягає в з'ясуванні специфіки вияву парадигматичних відношень між компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**: 1) визначити критерії лінгвального статусу іменників-юкстапозитів як самостійних лексичних одиниць; 2) виокремити парадигматичні відношення між нерівноправними компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів; 3) дослідити парадигматичні відношення між рівноправними компонентами вказаних одиниць.

У межах іменників-юкстапозитів визначення різновиду парадигматичних відношень уможливлене особливостями їхньої структури: вони є поєднанням двох чи більше слів без сполучних голосних за допомогою дефіса [2, с. 88].

Водночас поділ семантики терміна-юкстапозита на окремі складники здійснено умовно, оскільки це суперечить їхньому усталеному трактуванню в мовознавстві (праці Н. Ф. Клименко, К. Г. Городенської, І. Є. Карпіловської, Л. Є. Азарової, Т. І. Кочеткової та ін.): іменник-юкстапозит є семантично нечленованою, цілісною одиницею, його загальне значення не впливає зі значень компонентів, а лише частково мотивується їхнім змістом. Виконуючи функцію номінації, юкстапозити складаються з компонентів – носіїв обов'язкової невід'ємної ознаки означуваного поняття [4, с. 118].

Юкстапозити – це особлива лексична категорія, що ґрунтується на різних типах семантичних відношень між значеннєво нерівноправними та значеннєво рівноправними компонентами, має формально-структурний і функційний вияви. Для вивчення лінгвального статусу іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць доцільно визначати основним саме семантичний критерій, адже семантична мотивація є поняттям ширшим, ніж синтаксична, а семантичний критерій – чіткішим, конкретнішим для дослідження структурно-семантичних особливостей іменників-юкстапозитів як окремої лексичної категорії [2, с. 91].

Залежно від семантичного зв'язку термінологічні іменники-юкстапозити розподіляються на іменники-юкстапозити із значеннєво нерівноправними та значеннєво рівноправними компонентами, що побудовані на основі різних семантичних моделей за зразком сурядних чи підрядних словосполучень або за допомогою синтаксичної координації. Парадигматичні відношення між нерівноправними компонентами термінологічних іменників-юкстапозитів репрезентовані гіперо-гіпонімійними відношеннями, а між рівноправними компонентами – антонімійними та синонімійними відношеннями.

Гіперо-гіпоніміїні відношення – основний тип семантичних відношень між компонентами юкстапозитів: понад 1500 термінологічних іменників-юкстапозитів утворені саме на основі цього типу парадигматичних відношень. Гіпонімія виявляється в юкстапозитів інакше, ніж між однослівними термінами. Це відношення установлюється між гіпонімом (цілим іменником-

юкстапозитом) і гіперонімом, який водночас є першим чи другим компонентом гіпоніма. Такий перший або другий компонент термінологічного іменника-юкстапозита виконує подвійну функцію: слугує гіперонімом щодо всього юкстапозита і є складником гіпоніма, напр.: *прес* → *прес-автоклав*, *прес-підбирач* та ін.; *фільтр* → *фільтр-компенсатор*, *фільтр-конденсатор*, *фільтр-помпа* та ін. Термінологічні іменники-юкстапозити з гіперо-гіпонімійними відношеннями між компонентами формують 18 лексико-семантичних груп. Найпродуктивнішими є назви осіб за професією, назви речовин, сполук, матеріалів, назви приладів, пристроїв, механізмів, явищ, назви осіб за посадою, статусом тощо, напр.: *технік* → *технік-аеролог*, *технік-будівельник*, *технік-геолог* та ін.; *магній* → *магній-карбонат*, *магній-нітрит*, *магній-силікат* та ін.; *прес* → *прес-автоклав*, *прес-підбирач* та ін.; *баланс* → *брутто-баланс*, *нетто-баланс* тощо.

Антоніміїні відношення в термінологічних іменниках-юкстапозитах представлені обмежено: виявлено понад 20 лексем. Такі відношення встановлюються між рівноправними компонентами іменників-юкстапозитів, утворених із сурядних словосполучень та мотивованих змістом кожного з компонентів. Основною одиницею аналізу антоніміїних відношень вважаємо термінологічну антоніміїну пару (ТАП), що зумовлено особливостями структури іменників-юкстапозитів [3, с. 109]. За обсягом поняттєво-семантичних зв'язків серед компонентів термінологічних іменників-юкстапозитів виявлено чотири з п'яти відомих у сучасному мовознавстві типи ТАП: комплементарні, векторні, контрарні та координатні. ТАП антонімізуються у всіх семемах, тобто є повними, напр.: *завантажувач-вивантажувач*, *купівля-продаж*, *мажор-мінор*, *розтяг-стиск* та ін.

Синоніміїними відношеннями пов'язані компоненти найменшої кількості термінологічних іменників-юкстапозитів (понад 10 лексем). Вони утворюють термінологічне синоніміїне об'єднання (ТСО), яке у структурі іменників-юкстапозитів є замкненою двокомпонентною групою термінів, що не підлягає зміні, оскільки іменники-юкстапозити характеризуються

ідіоматичністю та цілісним оформленням. Семантика іменників-юкстапозитів, компоненти яких перебувають у синоніміїчних відношеннях, ґрунтується на перехресчуванні семантики їхніх компонентів [3, с. 110]. Значення компонентів може збігатися лише частково, тобто вони є переважно відносними, а не абсолютними синонімами, напр.: *блокування-замикання, зв'язок-контакт, еталон-зразок, кінець-консоль* тощо.

Отже, як і в основі ієрархічної організації лексики й термінології зокрема, побудови словникового складу мови, так і в основі семантичної структури термінологічних іменників-юкстапозитів є парадигматичні відношення. Серед визначених у сучасному мовознавстві видів таких відношень у семантиці термінологічних іменників-юкстапозитів із нерівноправними компонентами переважають відношення значеннєвого включення – гіперо-гіпоніміїні, а в семантиці юкстапозитів із рівноправними компонентами обмежено представлені відношення значеннєвого протиставлення та значеннєвої подібності – синоніміїні й антоніміїні. Між компонентами іменників-юкстапозитів парадигматичні відношення виявляються дещо інакше, ніж між однослівними термінами, що зумовлено особливостями змісту й структури цих лексичних одиниць.

Література:

1. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. П. Кочерган. – [3-тє вид.]. – К. : Академія, 2014. – 368 с.

2. Радомська Л. А. Критерії визначення лінгвального статусу іменників-юкстапозитів як самостійних лексико-граматичних одиниць / Л. А. Радомська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки : науковий журнал / [гол. ред. П. Ю. Саух, відп. ред. Н. А. Сейко]. – Житомир, 2017. – Вип. 1 (85). – С. 88 – 92.

3. Радомська Л. А. Термінологічні іменники-юкстапозити зі значеннєво рівноправними компонентами / Л. А. Радомська // Моўная ацэнка ў кантэксте часу : зб. Матэрыялаў II Рэспубл. навук.-практ. канф., Брэст, 18 лістапада

2016 г. / Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна ; рэдкал. :
Л. В. Леванцэвіч [і інш.]. – Брэст : БрДУ, 2016. – С. 108 – 111.

4. Azarova L. Ye. Hyper-hyponymic relations in noun-juxtapositions of the
Ukrainian terminology / L. Ye. Azarova, L. A. Radomska // Repozytorim Annales
UMCS, Sectio FF – Filologia. – Vol. XXXI. – Lublin, 2013. – С. 115 – 124.